

Sara Lundberg

En hållbar skolplikt?¹

”... Men fröken brydde sig inte om hennes vårdslösa sätt. Hon sa bara helt vänligt: ”Välkommen till skolan, lilla Pippi. Jag hoppas du ska trivas och att du ska lära dig riktigt mycket.” ”Jaha, och jag hoppas att jag får jullov”, sa Pippi. ”Det är därför jag har kommit hit. Rättvisa framför allt!”²

1 Inledning

Hösten 2018 inledde Greta Thunberg en skolstrejk utanför Sveriges riksdag. Det blev startskottet för en rörelse, *Fridays for future*, som har fått brett internationellt genomslag och beskrivits som en helt ny form av aktivism.³ Syftet med aktionen – som väl inte borde ha undgått någon – är att sätta press på makthavare att göra mer för att minska klimatförändringarna.⁴ Greta Thunberg har hyllats världen över av vitt skilda personer, från politiska ledare som Frankrikes president Emmanuel Macron till

¹ Tack till folkhögskoleläraren Nadja Storsäter för värdefulla diskussioner och kommentarer på texten i olika versioner. Tack även till Peter Ramsjö för konstruktiva synpunkter på utkast till denna uppsats. Ett stort tack riktas också till redaktionen för denna årsbok och då särskilt Mikael Hansson.

² Lindgren, A. *Boken om Pippi Långstrump*, [Ny utg.], Rabén & Sjögren, Stockholm, 2005, s. 43.

³ Thomas, A., Cretney, R., & Hayward, B. ”Student Strike 4 Climate: Justice, Emergency and Citizenship”, *New Zealand Geographer*, vol nr 75 (2), 2019, s. 96–100, s. 97.

⁴ de Moor, J., Uba, K., Wahlström, M., Wennerhag, M. & De Vydt, M. (red.) Protest for a future II: Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 20–27 September 2019, in 19 cities around the world, 2020, www.diva-portal.org, s. 7.

Hollywoodkändisar som Leonardo Di Caprio.⁵ Hon har, trots sin unga ålder, talat på internationella toppmöten och inför nationella parlament.⁶

När Greta Thunberg inledde sin skolstrejk sattes både den grundlags-skyddade rätten till utbildning för alla skolpliktiga barn, 2 kap. 18 § regeringsformen (1974:152), förkortad RF, och skolplikten (7 kap. skollagen (2010:800), förkortad SkoL) i gungning. Skolstrejken aktualiserar därmed grundläggande utbildningsrättsliga frågor, men detta perspektiv på *Fridays for future* har såvitt jag vet inte belysts tidigare. Denna uppsats har till uppgift att fylla den luckan.

Rätten till utbildning är en speciell rättighet eftersom den också i sig själv innebär långtgående skyldigheter. Det förhållandet att rätten till utbildning är knuten till skolplikten innebär både att rättigheten *måste* utövas och att den måste utövas på ett *speciellt sätt*. Syftet med den utbildning som bedrivs inom skolväsendet är enligt SkoL att "förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på" samt att "i samarbete med hemmen främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare" (se 1 kap. 4 §). Utbildningen ska vidare, enligt Läroplanen för grundskolan (Lgr22) främja kritiskt tänkande.⁷ Elever ska ges rätt till inflytande och delaktighet.⁸

Bestämmelsen synliggör skolans roll som både förmedlare av kunskap om elevers fri- och rättigheter och som en arena för elever att utöva dessa rättigheter, till exempel genom att ges inflytande över verksamheten. Samtidigt innebär det faktum att skolplikten som sådan inte är förhandlingsbar att det finns en tydlig gräns; "hit men inte längre", i fråga om vad eleven kan ha inflytande över. Det var också dessa skolpliktens ramar som Greta Thunberg tog spjörn mot när hon inledde en av vår tids viktigaste rörelser mot klimatförändringarna.

Greta Thunbergs skolstrejk var en medveten politisk aktion. Men ur ett juridiskt perspektiv har även annan skolfrånvaro, som denna uppsats kommer visa, beröringspunkter med nämnda skolstrejk. Generellt beskrivs skolfrånvaro som ett växande problem, vilket har uppmärksam-

⁵ Bråstedt M., "Kritiken och hyllningarna till Greta Thunberg: "De är nog rädda"", Expressen, 11/3 2019 (16/8 2022), www.expressen.se.

⁶ Thunberg, G., *No One Is Too Small to Make a Difference*, Penguin Books, London, 2019, s. 5 och s. 34.

⁷ Se Lgr22 (SKOLFS 2022:418), avsnitt 1 Skolans värdegrund och uppdrag.

⁸ Se Lgr22, avsnitt 2.3 Elevernas ansvar och inflytande.

mats både i forskning och i det politiska samtalet.⁹ Enligt Skolverkets senaste undersökning hade en fjärdedel av eleverna i förskoleklass och i grundskolan en total frånvaro på minst 15 procent under höstterminen 2020. Frånvaron ökar i de högre årskurserna. I årskurs 8 och 9 hade en av tio elever i årskurserna en frånvaro på minst 30 procent, vilket under höstterminen motsvarar en frånvaro på ungefär 5 veckor eller mer.¹⁰ En tidigare undersökning från Skolinspektionen rapporterar att uppemot 1 700 elever haft en sammanhängande frånvaro som pågått i minst en månad.¹¹

Syftet med denna uppsats är att, genom Greta Thunbergs skolstrejk, synliggöra det komplexa beroendeförhållandet mellan barns skolplikt och barns rätt till utbildning. Jag kommer att argumentera för att det finns en spänning mellan å ena sidan barns rätt till självbestämmande och tillgång till sina grundläggande medborgerliga fri- och rättigheter och å andra sidan skyldigheten att gå i skolan. Uppsatsen ska försöka beskriva hur denna spänning kommer till uttryck i lagstiftningen samt vilken påverkan synen på barnet som bärare av egna medborgerliga fri- och rättigheter har för förståelsen av skolpliktens eventuella rättighetsbegränsande effekter. En central poäng med analysen är att visa hur synen på barnet som autonom och självbestämmande kan möjliggöra en kritisk granskning av regleringen av utbildning som individuell rättighet.

⁹ Se t.ex. Arvidsson, M., & Vesterberg, V., "En ojämlik skolplikt? Problematisering av skolfrånvaro i en decentraliserad skola", *Utbildning & Demokrati*, vol 29, (1), 2020, s. 7–24. Se även SOU 2016:94 *Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera* och prop. 2017/18:182 *Samling för skolan*.

¹⁰ Skolverket, *Nationell kartläggning av elevfrånvaro*, Rapport 2021:10, dnr 2019:1103, 2021, s. 3.

¹¹ Skolinspektionen, *Omfattande frånvaro. En granskning av skolors arbete*, s. 5. TV-programmet Kalla fakta lät göra en egen kartläggning 2018, vilken visade att det rör sig om 5 500 barn totalt i Sverige som under långa perioder inte är i skolan alls ("De osynliga barnen", Kalla Fakta [TV program], TV 4, Stockholm, 2018).

2 Barns medborgerliga fri- och rättigheter och skolans roll för dess förverkligande

Bortsett från skolplikt och medborgarskap är barn och vuxna likställda i fråga om de grundläggande fri- och rättigheterna.¹² Rättighetskatalogen i 2 kap. RF gäller "var och en". Ändå står det klart att det finns skillnader, bland annat när det gäller barns möjligheter att utöva inflytande och medbestämmande. En mer formell skillnad är att barn under 18 år inte har rösträtt och saknar talerätt i många frågor. Till de mer informella skillnaderna hör att barn skiljer sig från vuxna när det kommer till sårbarhet och beroende.¹³ Barn som vill försöka påverka vuxnas beslutsfattande måste alltså göra det på andra sätt än genom att till exempel rösta i allmänna val eller använda sin ekonomiska makt.¹⁴ *Fridays for future* är ett exempel.

I sammanhang där barns rätt till delaktighet, medbestämmande och inflytande diskuteras kan det vara värt att stanna upp och problematisera föreställningar om barns sårbarhet och beroende, liksom barns förmåga till kritiskt tänkande. Det kan noteras att det, å ena sidan, finns personer under 18 år som gör mer välgenomtänkta val än de som passerat myndighetsåldern och att vuxna, å andra sidan, kan vara sårbara och beroende utan att det begränsar deras medborgerliga fri- och rättigheter.¹⁵ Att en enskild individ fattar dåliga beslut utgör dock inte grund för att påverka hans eller hennes enskildes rättsliga ställning. Allas likhet inför lagen är en grundläggande princip för all lagstiftning (1 kap. 9 § RF).¹⁶

Skolan är en viktig arena för barn att få kunskap om sina medborgerliga fri- och rättigheter. Eftersom barnen tillbringar större delen av sin

¹² Prop. 2009/10:80 *En reformerad grundlag*, s. 187.

¹³ Lister, R., "Why citizenship: Where, when and how children?", *Theoretical Inquiries in Law*, vol nr 8 (2), 2007, s. 693–718, s. 699 ff.

¹⁴ På vissa områden likställs barn med vuxna även vad gäller möjligheten att föra sin egen talan, elever över 16 år tillerkänns till exempel talerätt enligt Skoll, se 29 kap. 12 §.

¹⁵ Larkins C., "Enacting children's citizenship: Developing understandings of how children enact themselves as citizens through actions and Acts of citizenship", *Childhood*, vol nr 21 (1), 2014, s. 7–21, s. 8.

¹⁶ I enlighet med denna princip finns regler som syftar till att motverka att det förekommer situationer där grupper missgynnas jämfört med andra. Ett exempel är förbudet mot diskriminering på grund av funktionsnedsättningar (se bland annat diskrimineringslag (2008:567) och artikel 14 i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna, EKMR).

vakna tid där ska inte skolans funktion i detta avseende underskattas.¹⁷ Skolan är samtidigt en viktig plattform för inhämtande av kunskaper som möjliggör kritiskt tänkande; något som kan sägas vara grundläggande i en demokrati. Skolan kan med andra ord anses ha två huvudsakliga uppdrag, dels att förmedla rena sakkunskaper, dels ge elever den medborgerliga, demokratiska fostran som behövs för demokratins fortlevnad.¹⁸

Vid sidan om 1 kap. 4 §, som redan nämnts, finns andra bestämmelser i SkolL som betonar att skolan ska ge uttryck för demokratiska värden och ge eleverna kunskaper om grundläggande fri- och rättigheter. Av 1 kap. 5 § framgår att alla som verkar inom utbildningen ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling. I förarbetena till bestämmelsen nämns främst de internationella åtaganden om mänskliga rättigheter Sverige har gjort, bland annat FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter och barnkonventionen.¹⁹ Något förvånande tas inte vårt eget konstitutionella fri- och rättighetsskydd i RF upp i detta sammanhang. Rimligen bör dessa ingå i de ”mänskliga rättigheter” alla som verkar inom utbildningen ska främja.²⁰

SkolL framhåller också skolans skyldighet att ge barn och elever inflytande över utbildningen (4 kap. 9 §). Förarbetena till bestämmelsen kopplar tydligt samman möjligheten till inflytande och deltagande med förmedlandet av demokratiska värden och kunskap om mänskliga rättigheter. Således anges att förskolan och skolan ”dels (ska) ge kunskaper om demokrati och mänskliga rättigheter med mera och dels tillämpa ett demokratiskt arbetssätt.”²¹ Därtill kommer att barnkonventionens artikel 12 om rätten att bli hörd är implementerad i 1 kap. 10 § andra stycket SkolL.

Elevers inflytande och deltagande i skolan sker dock under ramarna för den avgränsade och kontrollerade formen som skolplikten utgör; skolan ska ”bidra till *fostran* av demokratiska medborgare och har därmed ett

¹⁷ När jag fortsättningsvis använder detta begrepp syftar jag på både utbildningen och den fysiska skolbyggnaden.

¹⁸ Jfr Nilsson, F. L., *Självklart och oklart – Mänskliga rättigheter som kunskapsinnehåll i gymnasieskolan*. MediaTryck Lund. 2022, s. 15 f. Se även prop. 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, s. 228.

¹⁹ Prop. 2009/10:165, s. 207.

²⁰ Jfr Lerwall, L. ”Mänskliga rättigheter i skolan” I: Lind, Anna-Sara & Lundin, Olle (red.), *Mänskliga rättigheter i det lokala Sverige*, Studentlitteratur, Lund, 2021, s. 253 ff.

²¹ Prop. 2009/10:165, s. 310 ff.

viktigt socialisationsuppdrag (min kurs.).”²² I denna skrivning synliggörs en viktig aspekt av barns och elevers medborgarskap; de betraktas som *medborgare i vardande*. Det krävs enligt detta synsätt särskilt fostran för att barn och elever ska bli *fullvärdiga* medborgare.²³

3 Skolgång – från sällsynt privilegium till självklar rättighet

Den speciella konstruktionen av utbildning som både plikt och rätt gör att utbildning, beroende på vilket synsätt som anläggs, både kan ses som något positivt; en eftertraktad, individuell, rättighet och som något negativt; ett rättighetsbegränsande tvång. I det följande ligger fokus på den andra sidan av detta mynt, alltså hur utbildning kommit att formeras som en individuell rättighet.

När framväxten av det moderna skolväsendet ska beskrivas fungerar ofta 1842 års folkskolestadga som startpunkt, då kommunerna blev skyldiga att tillhandahålla utbildning för alla barn.²⁴ Det ska dock sägas att betydelsen av 1842 års reform har problematiserats av utbildningshistoriker, och det har förts fram att det snarare var en rad beslut som ledde fram den obligatoriska folkskolan. Det dröjde ännu flera år innan skolgång blev en realitet för alla barn. 1847, alltså fem år efter införandet av folkskolestadgan, gick fortfarande mer än en tredjedel av barnen i ”hemskolor”. Den rätt till utbildning (med nutida terminologi) som fanns vid denna tid var nämligen tämligen ihålig. I själva verket krävde kommunernas begränsade resurser att inte alla barn kom till skolan. Skolorna var inte sällan i uselt skick och många föräldrar hade också svårt att skicka sina barn till skolan på grund av fattigdom och dåliga vägar. Barn som undervisades hemma var dock skyldiga att infinna sig i skolan och examineras.²⁵

Det var först genom 1882 års folkskolestadga en skolplikt liknande den vi har i dag, där det blir obligatoriskt för alla skolpliktiga barn att

²² Prop. 2009/10:165, s. 310 ff.

²³ Lister, R., s. 696.

²⁴ Richardsson, G., ”1842 års folkskolestadga” I: Richardson, G. (red.), *Ett folk börjar skolan: folkskolan 150 år: 1842-1992*, Allmänna förl., Stockholm, 1992, s. 27 ff.

²⁵ Richardson, G., *Svensk utbildningshistoria: skola och samhälle förr och nu*, 8 rev. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2010, s. 54.

inställa sig i skolan, infördes. Reformen underlättades av den juridiska begränsning av barnarbete som införts året.²⁶

Av de politiska beslut som format skolan under de 140 år som förflutit sedan dess förtjänar 1962 års skollag ett särskilt omnämnande. Genom den infördes den så kallade enhetsskolan som ersatte de olika skolformer som tidigare funnits: folkskola, realskola, fortsättningsskola och skapade en gemensam grundskola för alla.²⁷ Ur demokratisk synvinkel var det givetvis av stor betydelse att alla elever, oavsett bakgrund, gavs samma förutsättningar till skolgång.

Under decennierna som följde har idealet om den likvärdiga utbildningen dock visat sig svåruppnåeligt.²⁸ Under 1990-talet skedde flera genomgripande förändringar av skolväsendet som i högsta grad påverkade dagens skola. För det första genomfördes kommunaliseringen, som innebar att huvudmannaskapet för skolan överlämnades från staten till de 290 kommunerna, och för det andra friskolereformen som gjorde att huvudmannaskapet för skolan numera kunde utövas av privata subjekt.²⁹

Vägen mot den skola vi har idag har således varit lång och krokig och sättet att se på utbildning har förändrats över tid. Detta märks inte minst genom att utbildning alltmer kommit att beskrivas som en individuell rättighet, snarare än en kollektiv nytta.³⁰ Viktiga delar i den utvecklingen är dels att rätten till utbildning fick en konstitutionell förankring genom tillkomsten av 2 kap. 18 § RF år 1995, dels 2010 års skollagsreform, som innebar att individuella rättigheter i förhållande till skolväsendet betonades och fick ett allt större utrymme.³¹

²⁶ Berg, G., "Skolplikt, förvaring och elevers rättssäkerhet och inflytande", *Utbildning & Demokrati*, Vol 12 (1), 2003, s. 129–148, s. 134 f.

²⁷ Ryffé, D., *Omöjligt uppdrag: om rättslig styrning och normkollisioner i skolans kompensatoriska uppdrag*, Ak. Avh., Göteborgs universitet, Göteborg, 2019, s. 70 ff.

²⁸ A.s.

²⁹ Jfr Ryffé, D., s. 90 ff.

³⁰ Westberg, J., "Basic Schools in Each and Every Parish: The School Act of 1842 and the Rise of Mass Schooling in Sweden", I: *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century*, (red. Westberg, J., mfl., Springer International Publishing AG, 2019, s. 195. Se även Ryffé, D., s. 364 f. och Novak, J., "Skolan och rättssäkerheten-vad har en elev rätt att kunna", I: *Vad ska en svensk kunna?: Utbildningens dilemma – intressenas spel* red. Gustavsson, M., Österman, T., Hållén E., Daidalos, Göteborg, 2016, s. 119 ff.

³¹ Av utredningen som låg till grund för 2010 års skollag anges: "För att tillgodose dessa krav anser kommittén att skollagen inte endast skall ange vad skolhuvudmannen skall

Det har gjorts gällande att Skoll innebar ett skifte från en lagstiftning som betonade kommunernas skyldigheter gentemot individen att tillhandahålla utbildning av en viss kvalitet, till en reglering av utbildning som en individuell rättighet att hävda och utkräva gentemot kommunerna (och genom friskolereformen även gentemot enskilda skolor).³² Som konsekvens av ett ökat fokus på rättigheter har även eleverna i högre grad börjat förstå sig själva som rättssubjekt, vilket påverkat synen på utbildning och utbildningens mål.³³

Under senare decennier har rätt och rättigheter alltså blivit mer dominerande begrepp i skollagstiftningen. Av denna korta historieskrivning kan det också konstateras att utbildning gått från att vara en förmån som gavs den enskilda i mån av resurser, till att vara en individuell rättighet att hävda gentemot kommunerna.

4 Rätten till utbildning – ett komplext rättighetsskydd

Rättighetsskyddet när det kommer till utbildning och skola har, som framgått i det föregående, stärkts i lagstiftningen under de senaste decennierna. Vad alla dessa rättigheter innebär för den enskilde eleven och elevens vårdnadshavare kan dock problematiseras. Att det finns olika uppfattningar om vad rätten till utbildning *bör* innebära som medborgarlig fri- och rättighet är en sak. En annan sak är vad rätten till utbildning *faktiskt* innebär ur ett rättsdogmatiskt perspektiv. Som jag kommer att visa i det följande (framställningen begränsas till svensk lagstiftning), är det inte helt lätt att svara på.

I 2 kap. 18 § RF anges att alla barn som omfattas av den allmänna skolplikten har rätt till kostnadsfri utbildning i allmän skola. Den *grundlagsskyddade* rättigheten omfattar alltså endast utbildning vid de skolor som det allmänna bedriver och inte utbildning vid fristående skolor

tillhandahålla utan även – i högre grad än i vad som är fallet i dag – tillerkänna eleverna vissa rättigheter” (SOU 2002:121 *Skollag för kvalitet och likvärdighet*, s. 149).

³² Novak, J., s. 119; Refors Legge, M., *Skolans skyldighet att förhindra kränkande behandling av elever: en rättsvetenskaplig studie*, Ak. avh., Stockholms universitet, Stockholm, 2021, s. 72 och 232.

³³ Nilsson, F., s. 34.

eller andra skolor med enskilda huvudmän.³⁴ Däremot följer av 7 kap. 20–22 §§ SkolL att skolplikten i någon av de aktuella skolformerna *kan* fullgöras antingen i skola med offentlig eller en enskild huvudman. Hur lagstiftningen skiljer sig åt beroende på om det är en kommunal, statlig eller fristående skola ska inte fördjupas här, men det kan konstateras att fristående skolors bundenhet av RF och möjligheten att överlämna skyddet av grundläggande rättigheter till privata subjekt är en återkommande diskussion inom rättsvetenskaplig doktrin.³⁵

Genom att rätten till utbildning har placerats bland övriga fri- och rättigheter i 2 kap. RF betonas dess betydelse som en medborgerlig rättighet. Övriga rättigheter i 2 kap. avser så kallade negativa eller medborgerliga/politiska rättigheter, till exempel yttrandefrihet, religionsfrihet och förbud mot dödsstraff. Innan 2 kap. 18 § fick sin nuvarande utformning, i samband med inkorporeringen av europakonventionen 1995, var rätten till utbildning mer formulerat som en målsättning för samhället. Det angavs således i 1 kap. 2 § dåvarande regeringsformen att ”varje medborgare *bör* ha rätt till utbildning, arbete och social trygghet”.

Det var dock inte utan diskussion rätten till utbildning, som får betraktas som en så kallad social rättighet och förutsätter prestationer av det allmänna, placerades bland rättigheter som annars handlar om frihet från tvång från samhällets sida. Flera remissinstanser ansåg att det var problematiskt att grundlagsfästa en rättighet som inte går att göras gällande inför domstol.³⁶

Regeringen motiverade det stärkta grundlagsskyddet för rätten till utbildning i 2 kap. med att tillgången till utbildning både är av grundläggande betydelse för den enskildes välfärd och av stor betydelse för det demokratiska samhällets fortbestånd. Bestämmelsen bedömdes också vara i linje med de förändringar som behövde göras för att inkorporera EKMR:s skydd för rätten till utbildning.³⁷

Rätten till utbildning är alltså en särskild skyddsvärd rättighet, viktig både för samhället och för den enskilde. Det bör dock uppmärksam-

³⁴ Prop. 2009/10:165, s. 698. Se även prop. 1993/94:117 *Inkorporering av Europakonventionen och andra fri och rättighetsfrågor*, s. 23 ff.

³⁵ Ryffé, D. s. 347 f. Se även Refors Legge M., ”Klädkoder, disciplinära åtgärder och skydd för elevers yttrandefrihet”, <https://svjt.se/content/kladkoder-disciplinara-atgarder-och-skydd-elevers-yttrandefrihet> (preprint i SvJT 2022-06-22), under avsnitt 2: ”Regeringsformen och friskolorna”.

³⁶ Prop. 1993/94:117, s. 23.

³⁷ A.a., s. 25 f.

mas att grundlagsskyddet relativt sett får betraktas som svagt.³⁸ Genom utformningen av 2 kap. 18 §, där rätten till utbildning är kopplad till skolplikten, kan den skolgång som det allmänna erbjuder se väldigt olika ut och ändå vara förenligt med ordalydelsen i bestämmelsen.³⁹ Det sagda innebär också att det går att göra förändringar av skolplikten, som i sin tur påverkar rätten till utbildning, genom vanlig lag.⁴⁰ Den närmare innebörden av rätten till utbildning framgår istället genom författningar på lägre nivå, främst SkolL och skolförordningarna.

Ytterligare en faktor som påverkar grundlagsskyddets omfattning är att förarbetesuttalanden till RF ger vid handen att det inte är *utbildning* i den bredare definition SkolL ger begreppet som avses, utan att det istället är den mer begränsade rätten till *undervisning* som skyddas.⁴¹

Av 1 kap. 3 § SkolL framgår att med *utbildning* avses all den verksamhet som omfattas av de övergripande målen i skolförfattningarna. Det kan således även omfatta annan verksamhet än undervisning i den inre och yttre miljön, till exempel på skolgården och i matsalen. Utbildning kan dessutom omfatta annan verksamhet som äger rum till exempel lägerskolor eller utflykter.⁴² Begreppet beskrivs som ”centralt för lagstiftningen.”⁴³ *Undervisning* däremot, definieras som ”sådana målstyrda processer som under ledning av lärare eller förskollärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtande och utvecklande av kunskaper och värde”.

Enligt förarbetena till RF innebär grundlagsskyddet att det allmänna ska åläggas att hålla ett offentligt skolväsende där själva *undervisningen* garanteras. Däremot garanteras inte den enskilde rätt till fritt skolmaterial, fria skolmåltider eller skolskjutsar.⁴⁴ Grundlagsskyddet omfattar således inte en rätt till utbildning i den definition SkolL ger begreppet. Istället finns alltså regler om skolhuvudmannens skyldigheter att bedriva *utbild-*

³⁸ Jfr Bull, T., och Sterzel F., *Regeringsformen: en kommentar*, fjärde upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2019, s. 88 och 94. Se även Refors Legge, M., s. 114 och SOU 2021:30, s. 284.

³⁹ SOU 2019:64 *Nya regler för skolor med konfessionell inriktning*, s. 268.

⁴⁰ Lerwall L., ”Skolplikt och rätt till utbildning” I: Lerwall, Lotta & Scheutz, Sverker. (red.), *Skoljuridik och myndighetsutövning: några rättsvetenskapliga uppsatser om skolan*, s. 59 f.; SOU 2021:30 *Kampen om tiden – mer tid till lärande*, s. 284.

⁴¹ Jfr prop. 1993/94:117, s. 27 f.

⁴² SOU 2016:4 *Politisk information i skolan – ett led i demokratiuppdraget*, s. 28.

⁴³ Prop. 2009/10:165, s. 218.

⁴⁴ Prop. 1993/94:117, s. 27 f.

ning i den mening som avses i 1 kap. 3 § SkolL, liksom omfattningen av skolplikten i sig, i SkolL och läroplanen för grundskolan, Lgr22.⁴⁵

När man i forskning talar om rättigheter i förhållande till utbildning och skola görs det ibland en uppdelning av rätten *till* utbildning, till exempel vårdnadshavares rätt att välja skola till sina barn, se 10 kap. 30 och 35 §§ SkolL och rätten till lika tillgång till utbildning, se 1 kap. 8 § SkolL och rättigheter *i* utbildningen, till exempel rätten till stödsatser, se 3 kap. SkolL. Därtill kan man tala om rättigheter *genom* utbildningen, som då skulle ringa in rättigheter som innehåll och kunskap i utbildningen.⁴⁶

Att ge ett rakt svar på vad rätten till utbildning innebär är alltså inte helt lätt om man inte nöjer sig med det som, enligt vad som framgått i det föregående, kan anses framgå av grundlagsstadgandet: Rätten att som skolpliktigt barn få tillträde till den undervisning som det allmänna anordnar.⁴⁷ Lägg sedan till att rättigheter ofta uppfattas i termer av överklagbarhet och bilden blir än mer komplex.⁴⁸ De möjligheter en elev eller vårdnadshavare har att klaga på brister i den rätt man anser sig ha i förhållande till skolan eller utbildningen varierar beroende på vad det är fråga om.

⁴⁵ Från den 1 juli 2022 gäller en ny läroplan för grundskolan, Lgr22 (SKOLFS 2022:418). Enligt Skolverket innebär denna bland annat att fakta och förståelse betonas mer för att visa att goda ämneskunskaper har ett värde i sig, att de olika ämnenas karaktär lyfts fram tydligare. Dessutom ska skillnaden mellan olika stadier bli tydligare. Grundläggande kunskaper har stärkts i de lägre årskurserna och mer komplexa sammanhang introduceras successivt. Se Skolverket, "Ändrade läroplaner och kursplaner hösten 2022", www.skolverket.se (16/8 2022).

⁴⁶ Nilsson, F. L., s. 11 f.

⁴⁷ För att omfattas av skolplikten krävs enligt 7 kap. 2 § 1 st. SkolL att eleven är bosatt i Sverige. Som bosatt i Sverige räknas enligt 29 kap. 2 § 1 st. SkolL den som ska vara folkbokförd enligt folkbokföringslagen (1991:481). Av 7 kap. 10–12 §§ SkolL framgår att skolplikten som huvudregel inträder höstterminen det kalenderår då barnet fyller sex år och upphör vid utgången av vårterminen det tionde läsåret. Skolplikten kan enligt 7 kap. 20–22 §§ fullgöras antingen i skola med offentlig eller enskild huvudman. Av 7 kap. 2 § 2 st. SkolL framgår vidare att skolplikten upphör under vissa förutsättningar. Den första situationen är då barnet i fråga varaktigt vistas utomlands. I praxis har utomlandsvistelse som sträckt sig över två terminer betraktats som varaktigt i lagens mening.

⁴⁸ Walne Westerhäll, L., anger som ett kriterium för att rättighetsbegreppet ska kunna användas på det förvaltningsrättsliga området att 1) rättigheten är noggrant preciserad i lag, 2) innehålla möjligheter till överklagande för den enskilde och eventuellt 3) att det finns viss statlig tillsyn över de organ som distribuerar rättigheten (Vahlne Westerhäll, L., *Svensk patientlagstiftning: lärobok om patienters "rätt" i hälso- och sjukvården*, 3:e upplagan, Santérus förlag, Stockholm, 2020, s. 21).

Om en elev har behov av särskilt stöd och därför fått ett åtgärdsprogram, kan detta överklagas till Skolväsendets överklagandenämnd (ÖKN). Beslut om att inte få den skolplacering man önskat kan i vissa fall överklagas till ÖKN och i andra fall endast genom kommunalbesvär, se 28 kap. 12 § p. 6 och 28 kap. 18 § SkolL. Många beslut, till exempel avseende rektors beslut om åtgärder vid skolfrånvaro, går däremot inte att överklaga, se 28 kap. 18 § SkolL.⁴⁹ I dessa situationer av bristande överklagbarhet har istället Skolinspektionens tillsyn tillskrivits en viktig roll i att säkerställa att elevens rättigheter inte kränks.⁵⁰

5 Rätt till kunskaper om hållbar utveckling

Rätten till utbildning går alltså att förstå som ett mycket vitt begrepp som primärt innebär tillgång till (och skyldighet att delta i) undervisning i ett offentligt skolväsende. Det närmare innehållet i utbildningen och undervisningen framgår av SkolL.

Som tidigare nämnt framgår det övergripande målet för utbildningen av 1 kap. 4 §. Bestämmelsen har ett fostrande anslag. Det handlar om att ”främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare.” Det är alltså inte bara sakkunskaper som ska förmedlas, i hög grad handlar istället utbildningen om socialisering. Skolan ska förmedla *vissa* kunskaper och färdigheter som bidrar till målet om en *viss* typ av medborgare och individ.⁵¹ Det sagda innebär till exempel att många elevers utmärkta kunskaper och färdigheter i spelet *Fortnite* rimligen inte förvärvats i skolan, även om datorspelande kan anses främja både kreativitet och en viss typ av kompetens. Däremot har de förhoppningsvis fått kunskaper om ”några av datorns delar och deras funktioner, till exempel processor och arbetsminne” samt om ”hur datorer styrs av program och kan kopplas samman i nätverk.” De senare är nämligen centralt innehåll för ämnet teknik i årskurs 4–6.

De kunskaper och färdigheter som avses i 1 kap. 4 § SkolL konkretiseras genom kursplanerna och det centrala innehållet i läroplanen för

⁴⁹ Se även prop. 2017/18:182 *Samling för skolan*, s. 61.

⁵⁰ Jfr prop. 2013/14:112 *Villkor för fristående skolor m.m.*, s. 42. Se även Ryffé, D., s. 23.

⁵¹ Jfr Dahlstedt, M., *Aktiveringens politik – Demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*, Liber AB, Malmö, 2009, s. 34.

grundskolan, Lgr22 (tidigare Lgr11).⁵² Om man vill veta vad utbildningen ska förmedla om hållbar utveckling och miljö är det alltså i Lgr22 man ska leta. För Greta Thunberg blev en lektion om konsekvenserna av plast i haven ett slags startskott för hennes engagemang för klimatet. Greta Thunbergs mamma Malena Ernman beskriver i sin självbiografi hur Greta Thunberg och hennes klasskamrater blev starkt påverkade av en film som visade hur en ö av plast större än Mexiko flyter omkring i Stilla havet. För Greta Thunberg blev kontrasten mellan detta och klasskamraternas samtal på rasten efteråt om långväga semesterresor och konsumtion påtaglig.⁵³

Lektionen och undervisningen i form av en film om konsekvenserna av den ohållbara konsumtionen av plast är väl i linje med Lgr11:s (som alltså gällde när Greta Thunberg gick i skolan) mål att eleven ska ha "kunskaper om förutsättningarna för en god miljö och en hållbar utveckling".⁵⁴ Miljöperspektivet anges vara ett av de övergripande perspektiven, vid sidan av bland annat det historiska och det internationella perspektivet, för all undervisning.⁵⁵ Därigenom ska eleverna få "möjligheter både att ta ansvar för den miljö de själva direkt kan påverka och att skaffa sig ett personligt förhållningssätt till övergripande och globala miljöfrågor."⁵⁶ Undervisningen ska vidare "belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling."⁵⁷ De citerade skrivningarna kvarstår oförändrade i den nya läroplanen, Lgr22.

Greta Thunbergs senare engagemang för klimatet kan anses vara i linje med två andra mål i Lgr11, dels att kunna "lösa problem och omsätta idéer i handling på ett kreativt och ansvarsfullt sätt"⁵⁸, dels att kunna "använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden."⁵⁹ Ytterligare ett mål i Lgr11 är att eleven ska ha fått kunskaper "om samhällets lagar och normer, mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar i skolan och i samhället".⁶⁰ Även dessa skrivningar kvarstår oförändrade i Lgr22.

⁵² Prop. 2009/10:165, s. 231 f.

⁵³ Ernman, M, Thunberg, S., Ernman, B. & Thunberg, G., s. 34.

⁵⁴ Lgr11 (SKOLFS 2010:37), avsnitt 2.2.

⁵⁵ Lgr11, avsnitt 1.

⁵⁶ A.s.

⁵⁷ A.s.

⁵⁸ Lgr11, avsnitt 2.2.

⁵⁹ A.s.

⁶⁰ A.s.

Det var sådana kunskaper som ledde Greta Thunberg till att välja just Sveriges riksdag som plats för sin skolstrejk i augusti 2018. Om Greta Thunberg har den svenska skolan att tacka för sin kännedom om Sveriges konstitution är däremot en annan fråga.

6 Skolplikten och närvarokravet

Rätten till utbildning förhåller sig till skolplikten på så sätt att det är genom att fullgöra skolplikten som rätten till utbildning och rättigheterna i utbildningen, till exempel rätten till stödinsatser (3 kap. SkolL) förverkligas. Skolplikten kan således anses innebära både att eleven får tillgång till rättigheter, samtidigt som möjligheten att utöva andra fri- och rättigheter inskränks. Den elev som både vill förvärva kunskaper, som ju eleven dessutom har en grundlagsfäst rättighet till, *och* som vill påverka en mer hållbar utveckling genom att delta i de demokratiska processer som kan påverka utfallet av klimatpolitiken, ställs inför ett potentiellt dilemma.

Att skolplikten fullgörs genom att delta i skolans verksamhet, och således kan betraktas som en *närvaroplikt*, är grundläggande för förståelsen av skolpliktens inverkan på elevens fri- och rättigheter.⁶¹ Enligt 7 kap. 17 § SkolL ska elever i de skolpliktiga skolformerna *delta* i den verksamhet som anordnas såvida inte eleven har *giltiga* skäl att utebli. Som Lerwall påpekar kan ordvalet i bestämmelsen ge intryck av ett krav på aktivitet från elevens sida, men varken i bestämmelsen eller i dess förarbeten preciseras innebörden av kravet på att *delta*.⁶² Enligt Skolverket är det upp till skolan och den lärare som undervisar eleven att bedöma om hen ska anses ha varit närvarande eller frånvarande.⁶³

Elevens deltagande i klimataktioner som *Fridays for future*, sker på bekostnad av den ordinarie skolgången, vilket också är en huvudsaklig poäng med agerandet. Men det kan noteras att även andra arenor för debatt om politiskt beslutsfattande, till exempel riksdagsdebatter, i hög utsträckning sker under skoltid. I förlängningen avgör dessa politiska beslut vilken jord som Greta Thunberg och hennes klasskamrater kommer

⁶¹ SOU 2021:30, s. 281, Ryffé, D. s. 347.

⁶² Lerwall, L., s. 63 f.

⁶³ Skolverket, "Frånvaro i skolan", 16/8 2022, www.skolverket.se.

att ärva, vilket bidrar till att det går att argumentera för att det föreligger starka skäl för att barn ska ges möjlighet till inflytande och delaktighet.⁶⁴

I doktrinen har det diskuterats huruvida skolplikten ska ses som en begränsning av den grundlagsskyddade rörelsefriheten enligt 2 kap. 8 § RF eller inte. Tidigare praxis har slagit fast att så inte är fallet.⁶⁵ En hel del talar dock för att tiden har hunnit ikapp den bedömningen och att den kan ses som alltför restriktiv sett i ljuset av dagens syn på barn och barns rättigheter. Rättsläget får sammantaget betraktas som oklart vad gäller skolpliktens ställning i förhållande till elevens rörelsefrihet.⁶⁶

I detta sammanhang är det relevant att synliggöra att 2010 års skollagsreform, enligt vad som fördjupas i det följande, kan ses som en skärpning av skolplikten som närvaroplikt. Därmed innebar också SkoL ytterligare begränsning av möjligheterna för en elev att välja var denne fysiskt ska befinna sig när skolplikten fullgörs.

Som tidigare nämnts upphör närvaroplikten när eleven har giltiga skäl att inte vara i skolan. Det finns ingen legaldefinition av vad som utgör giltiga skäl, men beviljad ledighet och sjukdom ges som exempel i förarbetena.⁶⁷ Att delta i en skolstrejk bör dock inte kunna utgöra giltiga skäl. Skolverket föreslog istället, när myndigheten fick frågor om Greta Thunbergs initiativ, att lärarna skulle ta med klassen och delta i aktionen som en del av undervisningen. Man medgav dock att det då i praktiken inte längre skulle vara fråga om någon skolstrejk.⁶⁸

Möjligheten att fullgöra skolplikten på annat sätt, till exempel i hemmet, är sedan ändringar som gjordes i samband med införandet av SkoL

⁶⁴ För Greta Thunberg själv lämnade vuxenvärldens bristande ansvarstagande för klimatet henne utan alternativ, och det var inte utan ilska i rösten hon uttalade "this is all wrong. I shouldn't be up here. I should be back in school on the other side of the ocean. Yet you all come to us young people for hope. How dare you!", under sitt numera berömda tal vid FN:s klimattoppmöte i New York september 2019 (Talet finns återgivet av Bergh J., m.fl. i "Orden i FN: "Ni har stulit vår barndom."", Expressen, 23/9 2019 (17/8 2022) www.expressen.se).

⁶⁵ Rå 1981 2:14; SOU 2021:30, s. 289 ff.

⁶⁶ SOU 2021:30, s. 289 ff.

⁶⁷ Prop. 2017/18:182, s. 51. Jfr även 7 kap. 17–19 §§ SkoL, 4 kap. 8 § skolförordningen samt prop. 2009/10:165, s. 340 ff.

⁶⁸ Repitsch M., "Klimatstrejkande elever kan få ogiltig frånvaro", Ekot, 14/3 2019 (16/8 2022), www.sr.se. I sammanhanget kan också erinras om den negativa opinionsfriheten i RF som bör innebära att skolorna är begränsade vad gäller att föreskriva deltagande i olika typer av manifestationer. Jfr JO 2021/22 s. 599 och JO 2021/22 s. 595.

starkt begränsade.⁶⁹ Däremot kan en elev numera få distansundervisning som en del av så kallat särskilt stöd, se 3 kap. 7–12 §§ SkolL. Den svenska utformningen av skolplikten skiljer sig från regleringen av den obligatoriska skolan i våra grannländer. I både Danmark och Finland har man i stället *läroplikt*, vilket kortfattat innebär att fokus ligger på elevens kunskapsinhämtning, snarare än på att delta i utbildningen.⁷⁰

Enligt den finska skollagen ska barn och unga delta i grundläggande utbildning som ordnas, eller annars förvärva kunskaper som motsvarar den grundläggande utbildningens lärokurs. Detta innebär att en vårdnadshavare kan välja att hemundervisa sitt barn utan föregående tillstånd. Formerna för hemundervisningen är inte närmare reglerad, men kommunen ska övervaka den läropliktigas framsteg i studierna i förhållande till läroplanen.⁷¹

Hur skolplikten regleras, som en närvaroplikt eller som en läroplikt eller något däremellan, kan få betydelse för vilka konsekvenser en skolstrejk har, eftersom en elev som hemundervisas eller har distansundervisning eventuellt kan delta i aktioner på dagarna och läsa in kunskaperna senare. Vårdnadshavare till en elev som hemundervisas kan således låta sitt barn strejka utan att det får några rättsliga konsekvenser, medan vårdnadshavare till en elev som har närvaroplikt riskerar både orosanmälningar och vitesföreläggande om eleven inte kommer till skolan (se nedan avsnitt).

7 Ansvar för skolpliktens fullgörande

Även om det finns en korrelation mellan rätten till utbildning och skolplikten är det inte eleven själv som rättsligt sett bär ansvar för att skolplikten uppfylls. Eleven är alltså endast rättighetsbärare i detta avseende, även om det som framgått är en rättighet med tydliga (och otydliga) gränser. En skolstrejk kan visserligen få rättsliga konsekvenser, men inte för eleven själv. Det rättsliga ansvaret för att ett skolpliktigt barn fullgör sin skolplikt vilar istället på flera aktörer runt eleven; vårdnadshavare, hemkommun, huvudmannen och rektor (se 7 kap. 19a–22 §§ SkolL).

Kommunen där den skolpliktige eleven är folkbokförd (hemkommunen) har det övergripande ansvaret för att bevaka att eleven fullgör sin

⁶⁹ Ryffé, D. s. 353 f. Se även HFD 2013 ref. 49.

⁷⁰ SOU 2021:30, s. 318.

⁷¹ Utbildningsstyrelsen, ”Hemundervisning”, 16/8 2022, <https://www.opf.fi>.

skolgång, bland annat genom att tillse att eleven har en skolplacering. Huvudmannen ska se till att eleverna i huvudmannens förskoleklass, grundskola och grundsärskola fullgör sin skolgång. Huvudmannen har också ett långtgående ansvar för elevens skolgång enligt andra bestämmelser i SkoL, till exempel att ge eleven det stöd och de förutsättningar denne behöver för att tillgodogöra sig utbildningen (3 kap.), att motverka kränkande behandling i skolan (6 kap.) och att skapa trygghet och studiero (5 kap.).

Om en elev har upprepad eller längre frånvaro från den närvaropliktiga undervisningen, likt en skolstrejkande elev, ska rektor enligt 7 kap. 19 a § SkoL skyndsamt inleda en utredning om orsakerna till frånvaron, om det inte är obehövligt. En sådan utredning ska göras oavsett om det handlar om giltig eller ogiltig frånvaro. Utredningen ska genomföras i samråd med eleven och elevens vårdnadshavare samt med elevhälsan. Om förutsättningarna för en utredning om särskilt stöd enligt 3 kap. 7 § är uppfyllda ska även en sådan utredning inledas. När en utredning om en elevs frånvaro har inletts ska rektorn se till att frånvaron snarast anmäls till huvudmannen, som i sin tur har ett ansvar för att anmäla frånvaron till elevens hemkommun.

Det faktum att rätten till utbildning hela tiden förhåller sig till skolplikten innebär att eleven inte fullt ut kan disponera fritt över sin rättighet, den går med andra ord inte att välja bort. Tillsynsmyndigheten Skolinspektionen gör regelmässigt bedömningen att en elev som har omfattande frånvaro inte får sin rätt till utbildning tillgodosedd och det spelar i den bedömningen ingen roll om orsakerna till frånvaron uppges vara elevens egen inställning till skolan.⁷² Som Skolinspektionen betonar: ”Att en elev slutar komma till lektionerna eller överhuvudtaget inte dyker upp i skolan är en stark signal om att något är fel.”⁷³

Omfattande frånvaro från skolan leder också regelmässigt till att socialtjänsten kopplas in. Därmed ges också en möjlighet att få syn på missförhållanden i hemmet. Under de senaste åren har massmedia rapporterat

⁷² Jfr Skolinspektionen, *Omfattande frånvaro. En granskning av skolors arbete med omfattande frånvaro*, dnr 40-2015:2855, 2016, s. 5 ff. Se även Skolinspektionens beslut den 24 februari 2017, dnr 411-2016:11485, s. 3 och beslut den 2020-11-17, dnr 2020:2471, s. 7.

⁷³ Skolinspektionen, *Omfattande frånvaro. En granskning av skolors arbete med omfattande frånvaro*, s. 9.

om fall där barn som varit frånvarande från skolan också isolerats från samhället och inte fått sina basala behov tillgodosedda.⁷⁴

Skolfrånvaro är dock ett komplext fenomen och kan, som ämnet för denna artikel tydligt visar, ha vitt skilda orsaker. Utifrån ett perspektiv där eleven är en aktör med möjlighet att bilda sig sin egen uppfattning om rätt och fel är det inte nödvändigtvis problematiskt eller ”fel” för eleven själv att välja bort skolan, till exempel till förmån för en skolstrejk.

Om eleven inte fullgör sin skolgång och detta anses bero på elevens vårdnadshavare, får hemkommunen enligt 7 kap. 23 § SkolL förelägga elevens vårdnadshavare att fullgöra sina skyldigheter. Föreläggandet får förenas med vite. Vad vårdnadshavaren måste göra för att fullgöra sitt ansvar är däremot inte närmare preciserat. Som jag kommer visa i det följande innebär bristen på tydlighet att vårdnadshavaren kan komma i kläm mellan det rättsliga ansvaret för skolpliktens fullgörande och respekten för barnets självbestämmande och autonomi.

I förarbetena till 1985 års SkolL anges att vårdnadshavarens ansvar i praktiken endast kan innebära att vårdnadshavaren ska se till att barnet kommer till skolan och vid behov uppmana barnet att inte till exempel hålla sig borta från vissa lektioner. Ett föreläggande får alltså inte utfärdas om eleven vägrar att gå i skolan trots att vårdnadshavaren har gjort vad som ankommer på honom eller henne i detta sammanhang.⁷⁵ Några ytterligare preciseringar finns inte i förarbetena till 2010 års lag.

I praktiken uppstår inte sällan problematik kring det delade ansvaret för skolpliktens fullgörande när situationen ställs på sin spets, vilket kan anses vara fallet när elever inte kommer till skolan alls, eller har hög frånvaro. Särskilt problematisk är ansvarsfördelningen mellan det offentliga, i form av hemkommun och huvudman å ena sidan och vårdnadshavaren å andra sidan. Detta trots att både de förarbeten som nämnts ovan och kammarrättspraxis innebär att den rimligaste tolkningen av rättsläget är att vårdnadshavarens ansvar för elevens skolgång är begränsat.⁷⁶

⁷⁴ En uppmärksamman händelse i Ystads kommun, där barn hade hållits isolerade från samhället ledde till att kommunen gjorde en granskning av sig själva, se Ystads kommun, *Till skydd för barnen Om skolplikt och anmälningskyldighet i Ystads kommun*, 2019, www.ystad.se.

⁷⁵ Prop. 1985/86:10 *Om ny skollag m.m.*, s. 90 f.

⁷⁶ Se bl.a. Kammarrätten i Göteborg, dom den 25 augusti 2010 i mål nr 1385-10, Kammarrätten i Sundsvall, dom den 2 april 2019 i mål nr 2228-2229-18 och Kammarrätten i Göteborg, dom den 22 augusti 2012 i mål nr 6235-11.

Det har förekommit situationer som kan beskrivas som ett slags ”blame game” mellan skola och hem, där vårdnadshavaren menar att skolan inte gör de anpassningar som behövs för att eleven ska vilja komma till skolan medan huvudmannen menar att det är vårdnadshavaren som brister i sitt ansvar.⁷⁷ Det har också funnits en tendens till att allt fler kommuner tar upp fall av skolfrånvaro till prövning om föreläggande mot vårdnadshavaren.⁷⁸ Vårdnadshavare har, å sin sida, använt sig av möjligheten att anmäla sitt barns skola till Skolinspektionen vid upplevda brister i skolans och huvudmannens ansvar.⁷⁹

Greta Thunbergs vårdnadshavares ansvar enligt Skoll är såvitt jag vet inte prövat, men mot bakgrund av förarbetsuttalandena bör inte skolstrejken i sig ha utgjort något skäl för vitesföreläggande. Initiativet var av allt att döma Greta Thunbergs eget helt och hållet.⁸⁰ Konsekvenserna av en skolstrejk får istället anses drabba främst eleven själv, i form av missad utbildning. Greta Thunberg själv har uppgett att hon anser att hennes rätt till utbildning i viss mån måste offras för protesterna mot klimatförändringarna.⁸¹

I en situation likt Greta Thunbergs, där eleven utövar sina *egna* medborgerliga fri- och rättigheter och det får konsekvenser för fullgörandet av skolplikten, uppstår en diskrepans mellan rättigheter och skyldigheter. Vårdnadshavaren har i detta fall skyldigheterna, medan eleven har rättigheterna. Frågan är om det är rimligt att vårdnadshavaren på så sätt blir ”bakbunden” av elevens handlingar?

Det kan tyckas märkligt att man varken i förarbeten eller i lagstiftning gör en tydligare differentiering mellan äldre och yngre barn i förhållande till vårdnadshavarens ansvar för skolpliktens fullgörande. Ålder nämns bara i förbigående som en faktor i 1985 års förarbeten; det poängteras att

⁷⁷ Millington, J. och Karlsson, A., ”Inte föräldrars fel att barn blir hemmasittare”, Aftonbladet 15/2 2019, (16/8 2022), www.aftonbladet.se. Jfr även t ex Kammarrätten i Göteborg dom den 25 augusti 2010 i mål nr 1385-10.

⁷⁸ Skolinspektionen, *Omfattande frånvaro. En granskning av skolors arbete*, s. 22. Se även Canoilas, V., ”Fler fall av hot med vite mot föräldrar”, Dagens Nyheter 30/4 2019 (16/8 2022), www.dn.se.

⁷⁹ Under 2020 inkom det totalt 3 876 anmälningar till Skolinspektionen, 438 av dem rörde rätten till utbildning och skolplikt, se Skolinspektionen, *Statistikrapport över individärenden 2020*, dnr 2021:1762, 2021.

⁸⁰ Se Ernman, M., Thunberg, S., Ernman, B. & Thunberg, G., s. 207.

⁸¹ ”Vi måste offra vår utbildning”, Expressen [Webbsändning], 24/5 2019 (16/8 2022), www.expressen.se.

vårdnadshavarens tillsyn inte är lika långtgående i högstadietiden som innan, vilket även påverkar ansvaret för skolplikten.⁸²

8 "Hemmasittande", "skolk" och "skolvägran" – andra former av skolstrejkande?

Jag har i denna artikel visat hur skolplikten både kan fungera som en rättighet och som en rättighetsbegränsning. Jag har vidare, genom "fallet Greta Thunberg" försökt synliggöra att skolplikten kan ses som en förutsättning för politiskt engagemang på två sätt, dels genom att eleven förvärvar kunskaper som behövs för att möjliggöra ett kritiskt förhållningssätt, dels genom att själva underlåtet av att fullfölja skolplikten kan fungera som ett påtryckningsmedel på det politiska beslutsfattandet.

Det blir tydligt att det kan skapas en spänning mellan de ramar som vuxenvärlden ställer upp genom skolplikten och barns fri- och rättigheter, särskilt deras rätt till självbestämmande och möjlighet att utöva delaktighet och inflytande över frågor som rör dem. Bilden av skolplikten som direkt korresponderande mot rättigheter för den enskilda eleven kan därmed problematiseras, i vart fall för den elev som inte vill gå i skolan.⁸³ Genom att adressera denna potentiella spänning kan man få syn på aspekter av skolplikten och rätten till utbildning som kanske inte alltid diskuteras så mycket som de skulle behövas. En sådan ingång skulle inte minst kunna vara fruktbar för att diskutera de utmaningar som skolplikten ställs inför i form av skolfrånvaro eller "hemmasittande elever".⁸⁴

Det finns paralleller mellan Greta Thunbergs skolstrejk och de frånvarande eleverna. De elever som inte går till skolan riskerar liksom Greta

⁸² Prop. 1985/86:10 *Om en ny skollag m.m.*, s. 49.

⁸³ Jfr Forsell, T., *"Man är ju typ elev, fast på avstånd": problematisk skolfrånvaro ur elevers, föräldrars och skolpersonals perspektiv*, Ak. Avh., Umeå universitet, Umeå, 2020, s. 80.

⁸⁴ Som tidigare nämnts finns det givetvis många anledningar till att elever är frånvarande från skolan och en viss varsamhet med generella uttalanden är därför påkallad. Med det sagt förekommer viss kategorisering i forskning om skolfrånvaro. Framförallt används två olika begrepp, skolk (truancy) och skolvägran (school refusal). Skolk kan definieras som ströfrånvaro som vårdnadshavarna som regel inte känner till. Skolvägran, däremot, handlar om frånvaro som är känd för vårdnadshavarna. Frånvaron kan bero på att eleven känner obehag inför skolsituationen och har svårt att ta sig till skolan på morgonen. Ofta har eleven andra svårigheter i sin livssituation (SOU 2016:94 *Saknad Uppmärksamma elevers frånvaro och agera*, s. 144 ff. och s. 211). I media och dagligt tal har denna grupp av elever kommit att kallas "hemmasittare".

Thunberg att gå miste om sin rätt till utbildning. Ett synsätt där eleven är en självbestämmande, autonom individ, med egna fri- och rättigheter, kan ändra synen på frånvaro. Från att vara något "problematiskt", till att ses som ett budskap till vuxenvärlden. Greta Thunbergs val att inte gå till skolan var en manifestation av att rådande situation är ohållbar. Klimatförändringarna måste tas på större allvar. Kanske har de frånvarande eleverna ett liknande budskap till oss, men om andra sorters villkor? Om skolfrånvaro också betraktas som ett sätt att försöka påverka sin tillvaro kan kanske andra frågor kan ställas om anledningarna till att eleverna uteblir. Men vi vuxna måste också vara beredda att lyssna och agera för att skapa en *hållbar skolplikt*. Annars blir det bara, för att citera Greta Thunberg, mer av "bla, bla, bla...".

